

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2023.2.1>
УДК 821.161.1.09:111(73)92

Ірина Заярна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-1926-1860>
i.zayarna@ukr.net

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІМПЕРСЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО НАРАТИВУ В ПОВІСТІ М. КАРАМЗІНА «МАРФА-ПОСАДНИЦЯ, АБО ПІДКОРЕННЯ НОВАГОРОДА»

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю постколоніальних студій російської літератури, зокрема історичної прози Миколи Карамзіна, який був одним із перших творців імперського колоніального нарративу в художній прозі. Його повість «Марфа-посадниця, або Підкорення Новагорода» досі не була об'єктом такого вивчення, у літературознавстві не висвітлювалася проблема утвердження у творі російської колоніальної політики. Розгляд такої проблематики становить мету цієї розвідки. У порівняльній аспект до аналізу залучається текст «Історії держави Російської» Карамзіна в частині, присвяченій новгородським подіям XV століття. Для реалізації мети застосовано методологію постколоніальних студій і наратологічного аналізу.

У результаті дослідження визначено такі засоби формування імперського колоніального нарративу в повісті: оціночне авторське слово, промови історичних персонажів-політиків, прийоми риторики, характер змалювання подій і їх учасників. Позиція автора-повідача спрямована на підтримку загарбницької політики московського князівства, анексія Новгороду виправдовується «вищими» цілями створення могутньої імперії і подається як об'єктивна історична необхідність. Імперський колоніальний дискурс яскраво ілюструється промовою посланця московського князя, яка є зразком політичної демагогії, застосування маніпулятивних технологій і залякування громадян.

Утвердженню потрібних автором акцентів сприяє двозначна конотація образу Марфи. З одного боку — героїзація, порівняння з Катюшою, а з іншого — свідоме спрощення мотивів боротьби Марфи як ватажка народного спротиву, створення поля недовіри до героїні через показ її маніпулювання почуттями натовпу як управної ораторки. Завдяки мотивам марної жертви Марфи та новгородців, пророцтва, «волі Провидіння» Карамзін нав'язує читачеві думку про історичну логіку й невідворотність втрати Новгородської республіки.

У перспективі є потреба нового прочитання російської імперської літератури в річищі постколоніальних студій, подальшого розвінчання засобів міфотворчості й колоніального нарративу в корпусі її текстів різних періодів.

Ключові слова: постколоніальні студії; історична повість; колоніальний нарратив; засоби риторики.

Актуальним завданням гуманітаристики, зокрема історії літератури, у сучасній історико-культурній ситуації, у реаліях жорстокої широкомасштабної війни Росії проти України, постають дослідження специфіки формування колоніального нарративу в російській літературі, розвінчання історичної міфології, аналіз методів і способів нав'язування читачеві «потрібних» ідеологем та уявлень через посередництво художніх текстів.

Ця розвідка здійснюється в межах літературознавчих постколоніальних студій. Методологічною основою є праці Е. Саїда (1978), Е. Томпсон (2000), Т. Гундорової (2014), М. Павлишина (2014) та ін. Коло наукової проблематики стосовно колоніального нарративу російської літератури здебільшого розгорталось в хронологічних межах XIX–XX століть, як засвідчують праці Р. Мокрика (2016), В. Агеєвої (2021).

Завдання цієї статті — простежити більш ранні стадії формування імперського колоніального

дискурсу в російській літературі, зокрема в період пізнього класицизму та становлення сентименталізму і преромантизму наприкінці XVIII — початку XIX століття. Показовою в цьому сенсі є творчість М. Карамзіна, який наприкінці своєї письменницької кар'єри створив дванадцятитомну белетризовану й міфологізовану «Історію держави Російської», у якій остаточно зафіксував спотворену ще за часів Петра I і Катерини II версію історичного походження російської імперії. За справедливою оцінкою дослідниці Е. Томпсон,

«Історія» Миколи Карамзіна була першим значним кроком у напрямку, який можна назвати текстуальною імперією. <...> Він був першим російським інтелектуалом, який цілковито поклав свій немалий талант на олтар держави, артикулюючи російські територіальні устремління і пропонуючи свій проект виправдання російської захланності. (2006, с. 100–101)

Звернення до історичної проблематики також було частиною його літературної творчості. Зокрема, у повісті «Марфа-посадниця, або Підкорення Новагорода» знайшов відображення трагічний епізод XV століття — анексії й остаточного знищення Новгородської республіки московським князівством за часів царювання Івана III.

Цікаво, що існує величезна кількість дослідницької літератури щодо художніх особливостей цієї повісті, її порівняння з оповіддю про ці самі події в VI томі «Історії» Карамзіна. Назвемо лише декілька праць: Орлов (1977, с. 244–245), Пастур (1992), Рукавичникова (2001), Козлова (2012), Кудреватих (2014). Однак уся історія вивчення твору зосереджується приблизно в одному й тому ж полі обігу думок, які є безперечними маркерами російської імперської, а пізніше й радянської гуманітаристики. Це насамперед спроба вмонтувати повість у контекст європейського Просвітництва, віднайти в ній традиції античної політичної та філософської думки, проаналізувати політичні погляди Карамзіна у світлі подій французької революції, визначити творчий метод письменника, розглянути гендерний аспект повісті, простежити елементи психологізації образів, засоби риторики тощо. Але твір досі не був об'єктом постколоніальних студій. У всьому огроми інтерпретацій відсутній розгляд відбиття в повісті російського колоніалізму, повністю ігнорувалася факт геноциду проти сусідніх слов'янських народів, який чинили московити під гаслом так званого «збирання земель російських» протягом усього свого існування. Це ще одне підтвердження слушного спостереження Е. Томпсон про причини того, що російська література довгий час не була об'єктом постколоніальних досліджень на Заході, у середовищі закордонних русистів, а тим паче в метрополії. Окрім географічного розташування російських колоній зазвичай поряд (а не десь далеко за океаном), спрацьовувала ще й відсутність расового фактора:

Саме нація, а не раса відіграє головну роль у формуванні російської колоніальної ментальності. У процесі експансії росіяни здебільшого мали справу зі згуртованими народами, а не з родовими організаціями, і тому антиколоніальна боротьба в Російській імперії часто набувала форми боротьби національно-визвольної. <...> Однак десятки мільйонів білих не-росіян, які були об'єктом збройного завоювання росіянами, зазнавали такого самого, як і народи Азії та Африки, примусу та гноблення, що характеризує класичний колоніалізм. Часто вони були змушені покидати свою батьківську землю з волі колонізаторів. Керівні посади у межах Російської імперії і, пізніше, у межах радянської сфери впливу були для них недоступними, якщо вони тільки не відмовлялися представляти інтереси власних народів і не починали представляти інтереси Москви. (2006, с. 73, 79)

Отже, з'ясуємо, за допомогою яких засобів письменник в повісті «Марфа-посадниця, або Підкорення Новагорода» М. Карамзіна відбувається утвердження імперського колоніального нарративу. Повість «Марфа-посадниця» була створена 1803 року, коли політичний світогляд письменника чітко сформувався як однозначно монархічний, імперський. І ця позиція, безумовно, переважає в характері змалювання подій і їх учасників. У повісті наявні два рівні розгортання колоніального нарративу. Перший вербалізується автором — видавцем «старовинного манускрипту», його коментатором. Голос автора фактично зливається з голосом оповідача, свідка подій — вельможного новгородця, якого депортували до «інших міст» за князя Іоанна. Уже у вступі до історичної повісті чітко окреслюється імперська позиція автора в оцінці подій: «Мудрий Іоанн повинен був для слави й сили вітчизни приєднати область Новгородську до своєї держави: хвала йому!» (1964, с. 680). Супротив новгородців розцінюється як безглуздя, адже вони повинні були передбачити, що їхній опір спричинить загибель Новгорода, а «розсудливість вимагала від них добровільної жертви» — звісно, на користь створення сильної московської держави. Відповідна оцінка дається й автором «старовинного рукопису», який у душі своїй не звинувачує загарбника Іоанна III, але в певних випадках «кров новгородська очевидно грає в ньому».

Другий рівень розгортання колоніального нарративу постає через висловлювання історичних персонажів, зокрема воєводи Холмського і князя Іоанна III. Їхні промови, як і опозиційні промови Марфи, становлять яскраві зразки політичної риторики. Пафосний виступ перед новгородцями воєводи Холмського, посланця московського князя, сповнений типових для позиції загарбника формул. Найперше — це декларування величчя імперії, необхідності увійти до її складу незалежних до того держав як гарантії їхньої безпеки. Це підміна понять, прагнення представити незалежність і свободу держави як пагубну й деструктивну річ. Промовець користується прийомом повторів, постійного наполегливого насаджування потрібної йому тези в різних контекстах: «Народи дикі люблять незалежність, народи мудрі люблять порядок, а немає порядку без влади самодержавної», «згубна вільність», «рятивна влада єдиного» тощо.

Ще одна важлива теза, яку постійно артикулює Холмський, — це велич князя московського, його сакралізація й загалом проголошення божественної природи влади. Формула «сакралізації» царя міцно утвердиться в російській літературі з кінця XVII — початку XVIII століття, починаючи з одичної творчості Симеона Полоцького, В. Тредіаковського, М. Ломоносова та ін. (див. про це докладніше: Живов, 1996, с. 665). М. Карамзін транслює її на попередні історичні періоди, адже в повісті йдеться про події XV століття. Холмський

називає Іоанна III «князем московським і всея Росії», «володарем землі руської», «гідним володіти світом». Як бачимо, тут утверджуються претензії на світове панування московського керманіча. Промовець повсякчас застосовує до Іоанна епітети «величний і мудрий», «володар самодержавний», а жителів Новгороду називає не інакше як бунтарями й заколотниками, які, на його думку, незаконно відстоюють своє право на незалежність від Москви.

Вдається Холмський і до типових маніпулятивних політичних технологій. Приміром, він звертається до найбідніших верств суспільства, до «народу», грає на майновій і становій нерівності людей, намагається розбудити в них почуття невдоволення й заздрощів бідних до багатих і тим самим збурити суспільство зсередини, створити умови для внутрішньої дестабілізації у державі: «Народе! Я говорю з тобою. Бояри честолюбні, знищивши владу государів, самі оволоділи нею. Ви слухаетесь — бо народ завжди коритися повинен, — але тільки не священній крові Рюрика, а купцям багатим» (1964, с. 684). І тут же застосовується типовий софізм, перевертання понять: коли настане панування московського князя на землях новгородських, «тоді бідні й багаті будуть щасливі, бо всі піддані рівні перед володарем самодержавним» (1964, с. 685). Звернімо увагу: рівні не перед Богом, а перед *володарем самодержавним*.

Іншим знайомим інструментом маніпуляції є залякування можливими агресивними намірами західних країн-сусідів — Литви й Польщі. Холмський застерігає: «Скоро, скоро ви зберетеся на звук вічного дзвону, і гордовитий поляк скаже вам на лобному місці: “Ви — мої раби!” Але Бог і великий Іоанн ще про вас дбають» (1964, с. 685).

Промова московського посланця містить іще декілька показових для імперського нарративу тез. Наприклад, успіхи економічного розвитку Новгороду, здобутки у сфері торгівлі, зростання прибутків і накопичення капіталу кваліфікуються як користолюбство новгородців, їх звинувачують у прагненні до збагачення. Друге, що інкримінується населенню вільної республіки, — небажання воювати за московитів проти хана, від якого московити в повній залежності, на відміну від новгородців, що здобули собі свободу. При цьому письменник через оповідь московського посланця вміло вмонтовує міфологізований історичний нарратив. Так, не дарма в контексті промови згадуються епізоди прийняття християнства київським князем Володимиром, правління Ярослава Мудрого, а отже, історія Новгороду й московського князівства усіяло прив'язуються до історії давнього Києва. Усе це спрямоване на утвердження у свідомості читача міфічної версії про походження Росії.

Загалом виступ Холмського — типовий зразок політичної демагогії, який завершується неприхованим ультиматумом новгородцям: або

підкоряєтеся Москві, або прийдуть «хоробрі воїни» й «приборкають бунтівників». Альтернативи немає.

Промова Марфи у відповідь послу також є зразком політичної риторики. Це дискусія, у якій спростовуються декілька тез і звинувачень московського посланця. На відміну від демагогічного й необґрунтованого слова Холмського, у ній більше доказового й фактичного матеріалу. Приміром, Марфа спростовує закиди Холмського щодо небажання новгородців брати участь разом із московитами у військових діях проти татарського хана. Вона наводить протилежні факти:

Не ми, але ви нас залишили, коли впали на коліна перед гордим ханом і вимагали ланцюгів для порятунку поносного життя, коли лютий Батий, що бачив свободу єдиного Новаграда, як роз'ярений лев, прагнув розтерзати його сміливих громадян, коли наші батьки, готуючись до славної битви, гострили мечі на стінах своїх — без страху: бо знали, що помруть, а не будуть рабами! Даремно з висоти веж погляд їхній шукав удалині дружніх легіонів росіян, сподіваючись, що ви забажаєте востаннє і в останній огорожі російської вольності ще битися з невірними! Одні несміливі натовпи втікачів були на шляхах Новаграда. <...> Даремно громадяни новгородські молили князів скористатися таким прикладом і загальними силами, з ім'ям бога російського вдарити на варварів: князі платили данину і ходили в татарський табір звинувачувати один одного в задумах проти Батія. (1964, с. 689)

На справедливую думку більшості дослідників, Карамзін героїзує у своїй повісті постать Марфи Борецької, змальовує її як безперечного лідера супротиву, здатного повести за собою народні маси. Ця характеристика посилена ще й поданням сцени страти на ешафоті — факту, який автор вигадав, адже за історичними джерелами Марфу було відправлено на заслання.

Однак на рівні нарративу оповідача Карамзін втілює імперську концепцію висвітлення новгородської трагедії та діяльності Марфи. Так, героїня відстоює свободу й незалежність республіки, вона жертвує власним життям і життями своїх дітей заради цих ідеалів та цінностей. Але подивімося, як непомітно автор розставляє потрібні йому акценти. У ході сюжету виявляється, що рушійним мотивом діяльності героїні було прагнення виконати обіцянку чоловікові, вірність його пам'яті. Посадник Ісаак Борецький загинув у боротьбі за волю Новгороду, Марфа ж заприсяглася продовжити його справу. В одному з епізодів повісті Марфа відкриває дітям цю «таїну свого серця», і водночас оповідь отримує зовсім іншу тональність — образ жінки-борця набуває рис сентиментально-романтичної чуттєвості.

Бачимо й такий характерний штрих у змалюванні героїні, як повсякчасне підкреслення її ораторських здібностей, уміння користуватися й постійне застосування певних артистичних прийомів і технологій впливу на аудиторію. Наприклад, автор акцентує, що після промови-відповіді Холмському Марфа із задоволенням спостерігає за тим, яке враження на співгромадян справило її слово. Щоб посилити вплив і щоб іще більше «збудити розум» слухачів, «вона показує ланцюг, гримить ним у руці своїй і кидає на землю: народ у нестямі від гніву, топче кайдани ногами, вигукує: “Новгород — володар наш!”» (1964, с. 692). Подібні коментарі автора-оповідача спрямовані на те, щоб створити поле недовіри до героїні, заронити в читача певні сумніви в щирості ораторки, ще далі — й у доцільності тієї боротьби, а пізніше — військових дій, до яких вона спонукає новгородців.

Показова в цьому плані й інша ефектна сцена, у якій змальовано театральний жест, що використовує Марфа, коли вже майже зламано супротив новгородців, знекровлених великими втратами на полі бою та голодом, який влаштували московити під час облоги міста (як бачимо, історія повторюється сьогодні в безлічі варіантів, але організатор людських бід і страждань усе один і той самий). Отже, наведемо цитату: «Марфа, горда, велична, раптом падає на коліна, підіймає руки й смиренно молить народ вислухати її... Громадяни, вражені цим великодушним приниженням, замовкають» (1964, с. 720). Але згодом, після такого жесту й палких закликів до боротьби, слухачі проймаються відвагою, і залишки війська вирушають в останню битву за Новгород. І знову ж таки коментар автора неоднозначний. Він підкреслює вплив на людей дій і слів Марфи та її реакцію: «Багато хто з громадян розчулився, багато з них самі впали на коліна перед Марфою, називали її матір'ю новгородською і знову присягалися померти великодушно. Ця хвилина була ще хвилиною торжества цієї гордої жони» (1964, с. 721). Звернімо увагу на те, що тут уперше застосовано словосполучення «горда жона», яке стане супутнім для характеристики Марфи вже в карамзінській «Історії держави Російської», де позиція автора щодо цієї історичної особи стане однозначно негативною. (Докладний порівняльний аналіз відмінного втілення образу героїні в цих двох текстах на стилістичному й вербальному рівнях здійснено в статті Пастур, 1992.)

Двозначна конотація образу простежується навіть у межах одного оціночного висловлювання оповідача. З одного боку, він актуалізує альянзи з античним світом, зокрема згадує республіканця Катона, однак при цьому наче б то побіжно зауважує, що Марфа «хотіла бути Катоном своєї республіки», але «вельми недоречно». Усім цим автор утверджує потрібний йому ракурс бачення історичних подій: марна жертва Марфи і захисників Новгорода та безглузде протистояння

поглинальній силі імперії, що посилюється ще й такими «виправдувальними» мотивами, як фатальна доля і, невідворотна логіка історії, «таїна Провидіння» тощо.

Порівняно з повістю «Марфа-посадниця», де все ж таки простежується співчутливе ставлення автора до демократичних республіканських ідей, до героїчного супротиву новгородців, трагічні події знищення сусіднього князівства московською ордою в «Історії держави Російської» оцінюються вже більш однозначно, з упевнених імперських позицій:

Хоча Новгородці, маючи правління народне, загальний дух торгівлі та зв'язок з найосвіченішими Німцями, безперечно відрізнялися шляхетними якостями від інших Росіян, прирешених тиранством Моголів: однак Історія має прославити в цьому випадку розум Іоанна, бо державна мудрість наказувала йому посилити Росію твердим з'єднанням частин у ціле, щоб вона досягла незалежності і величі. (Карамзін, 1999, с. 85)

Як бачимо, спрацьовує споконвічна формула: благо Росії досягається за рахунок захоплення, знищення, пограбування й підкорення сусідніх народів і держав. Посутньо змінюється в праці історика й зображення Марфи. Цікавий аналіз лексико-стилістичних змін у двох текстах — художньому й історичному — здійснила Г. Пастур і продемонструвала, як на вербальному рівні відбулася трансформація оцінки діяльності Марфи Борецької. Насамперед у тексті «Історії...» боротьба новгородців однозначно оцінюється як бунт, заколот, самі вони іменуються «легковажними». Негативної конотації набувають і слова «свобода», «воля», до яких повсякчас додається епітет «знадлива». На думку дослідниці, у площині парадигми російського православ'я, яку активно насаджує тут історик, це словосполучення відтворює значення «обман, помилковість, спокуса» (1992, с. 156). Що ж до характеристики Марфи, то найбільш уживаними, супутніми для цієї постаті стають епітети «хитра», «горда», «велемовна», «честолюбна».

Однак варто зазначити, що на відміну від змалювання подій у повісті, де військова площа винесена за сцену, в «Історії...» Карамзін багато уваги приділяє саме опису жорстокості війська московитів. Парадоксально, але тут спрацьовує, очевидно, об'єктивний підхід історика, збирача фактів. Цю особливість праці Карамзіна неодноразово засвідчували дослідники, послідовники-історики не випадково звинувачували його в «емпіризмі», закидали йому нехтування «вищим», «філософським» поглядом на події (див. про це докладніше: Лотман, 1997, с. 585). На відповідальності Карамзіна перед правдою фактів наголошував свого часу історик С. Веселовський (1963). Не заперече частки об'єктивності автора

як літописця подій попри його проімперську позицію й український науковець В. Білінський (2009), він аналізує «Історію...» Карамзіна й звертається до цитування фактичного матеріалу у своїй праці «Країна Моксель».

В історичному тексті Карамзіна описані страшне спустошення, розбій, пограбування москoviтами новгородських земель, жахлива жорстокість щодо мирного населення:

Всі області Новгородські, крім столиці, являли від кордонів східних до моря видовище спустошення, зробленого не тільки раттю Великокняжеською, а й зграями вольниці: громадяни та жителі сільські протягом двох місяців ходили туди озброєними натовпами з московських володінь грабувати та наживатися. Загинуло багато людей. (1999, с. 31)

Не замовчує Карамзін і масштабів грабунків, вивезення історичних цінностей:

привезли до Москви славетний Вічевий дзвін Новгородський і повісили його на дзвіниці Успенського собору, що на площі. <...> Іоанн набув незліченне багатство в Новгороді, й навантажив 300 возів сріблом, золотом, каміннями дорогоцінними, які знайдені були ним у стародавній Єпископській скарбниці, або в Бояр, маєтки яких було описано, а до того ще безліч шовкових тканин, сукон, хутра тощо. Дехто оцінює цю здобич у 14 000 000 флоринів. (1999, с. 80)

У ситуації з Вічовим дзвоном спрацьовує типова логіка колонізаторів — їхнє бажання знищити навіть пам'ять поневолених народів про своє минуле.

Після остаточного підкорення земель московська влада провела ще й абсолютно підлу за своєю суттю операцію «переселення народів» — інакше кажучи, депортацію. Частина громадян було страчено, а частину вивезено в інші землі Московії — «на їхні землі, у Новгород, послали москviтян, людей служивих і гостей. Цим переселенням був навіки впокорений Новгород. Залишився труп: душа зникла: інші жителі, інші звичаї, властиві Самодержавству» (1999, с. 86).

Через низку фактів, роздумів, можливо, несвідомо автор розкриває читачеві типову для всіх часів схему дії російської колоніальної політики: захоплення чужих територій під гаслами створення єдиної сильної держави, знищення непокірних, депортацію, пограбування, вивезення історичних цінностей тощо.

Письменник розмірковує й про причини поразки новгородців у битві за незалежність:

Цей народ вважався колись найбільш войовничим у Росії, і де бився, там перемагав, у війнах міжусобних і зовнішніх: так було до

XIV століття. Щастям врятований від Батия і майже вільний від ярма Моголів, він все більшого досягав у купецтві, але слабшав у доблесті: ця друга епоха, квітуча для торгівлі, важка для громадянської свободи, починається з часів Іоанна Калити. Багаті Новгородці почали відкупатися сріблом від Князів Московських та Литви; але свобода рятується не сріблом, а готовністю померти за неї: хто відкупується, той визнає своє безсилля і манить до себе Володаря. Ополчення Новгородські у XV столітті вже не виказують нам ні палкого духу, ні мистецтва, ні успіхів блискучих. (1999, с. 84).

Як бачимо, призабутий текст Карамзіна-історика в окремих частинах містить цінні джерела, історичні свідчення, проливає світло на сутність менталітету росіянина, укотре переконує в невідповідності сьогоденної варварської поведінки нащадків загарбників, які розуміють лише право сили.

Таким чином, імперський колоніальний наратив у повісті «Марфа-посадниця, або Підкорення Новагорода» втілюється через оціночне авторське слово, яке спрямоване на утвердження величчя імперії та її керманича, виправдання акту завоювання й знищення республіки заради створення іншої могутньої держави. Факт кривавої колонізації подається як об'єктивна історична необхідність утворення єдиної московської держави, неважливо якими методами це здійснюється.

У повісті не показано жорстокого геноциду, винищення новгородців, автор ніби виносить ці події «за дужки», згадуючи лише про великі втрати воїнства на полі бою та штучний голод, влаштований загарбниками під час облоги міста. Позаяк наратив «Історії держави Російської», попри ще більш однозначно й чітко порівняно з повістю артикульовану імперську позицію автора, висвітлює факти зв'язаної жорстокості москviтів щодо полонених, умисного їх скалічення, завдання тортур, знищення мирного населення — жінок, дітей, історик не приховує масштабів розкрадання майна новгородців. І зрештою, як апофеоз цього кошмару, пише про втрату найбільш непокірних і депортацію місцевого населення.

У повісті лише мимохідь автор згадує, що оповідач історії — один із депортованих новгородців, який зберіг вільний дух своєї республіки, але між тим досить лояльно ставиться до Іоанна й не звинувачує його ні в чому.

Інший засіб утілення колоніального наративу — використання слова персонажів, політичної риторики, зокрема промови московського посла Холмського, яка є зразком демагогії, маніпулятивних технологій впливу на маси, зомбування, залякування. Тут принагідно вмонтовується й міфічна історична версія походження Росії.

Зрештою, сприяє утвердженню необхідних авторові акцентів і двозначна конотація образу Марфи. З одного боку — героїзація, порівняння із

Катоном, а з іншого — свідоме спрощення мотивів боротьби Марфи як ватажка народного супротиву, наголос на почуттях, особистісному мотиві її діяльності (бажанні дотриматися обіцянки чоловікові, вірності його пам'яті), а також створення певного поля недовіри до героїні через підкреслення її свідомого маніпулювання почуттями натовпу як справної ораторки. Письменник упроваджує й мотив марної жертви Марфи та новгородців, який підкріплюється мотивами «волі Провидіння» в долях людей та історичному поступі, нав'язуванням думки про історичну логіку й невідворотність саме такого вирішення конфлікту.

Покликання

- Агеева, В. (2021). *За лаштунками імперії: Есеї про українсько-російські культурні відносини*. Віхола.
- Білінський, В. (2009). *Країна Моксель, або Московія*. Видавництво імені Олени Теліги.
- Веселовский, С. (1963). *Исследования по истории опричнины*. Издательство АН СССР.
- Гундорова, Т. (2014). Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. У Т. Гундорова, А. Матусяк (Ред.), *Постколоніалізм. Генерації. Культура* (с. 7–13). Лаурус.
- Живов, В. (1996). Государственный миф в эпоху Просвещения и его разрушение в России конца XVIII века. В А. Кошелев (Сост.), *Из истории русской культуры в 5 т. Т. 4* (с. 657–684). Языки русской культуры.
- Карамзин, Н. (1964). *Избранные сочинения в 2 т. Т. 1*. Художественная литература.
- Карамзин, Н. (1999). *История государства российского в 12 т. Т. 6*. Наука.
- Козлова, Н. (2012). Женщина в політике: образ Марфы Борецкой в исторической повести «Марфа-посадница» Н. М. Карамзина. *Женщина в российском обществе*, 3, 64–73.
- Кудреватых, А. (2014). Образ Марфы-посадницы как политического лидера в повести Н. М. Карамзина «Марфа-посадница, или Покорение Новгорода». *Политическая лингвистика*, 2, 229–233.
- Лотман, Ю. (1997). *Карамзин. Сотворение Карамзина*. Искусство.
- Мокрик, Р. (2016). Україна в колоніальному дискурсі російської літератури другої половини XIX століття. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 18, 127–137.
- Орлов, П. (1977). *Русский sentimentalism*. Изд-во МГУ.
- Павлишин, М. (2014). Постколоніалізм як метод і склад думки. Спостереження щодо українського літературознавства на сторінках журналу «Слово і час» у роках 1991–2011. У Т. Гундорова, А. Матусяк (Ред.), *Постколоніалізм. Генерації. Культура* (с. 73–83). Лаурус.
- Пастур, Г. (1992). Слово у Карамзіна: две «Марфы-посадницы». *Новый круг*, 2, 149–154.
- Рукавичникова, В. (2001). *История древнего Новгорода в русской литературе XVIII — первой трети XIX века* (Автореферат диссертации канд. филол. наук).
- Сайд, Е. (2001). *Ориентализм*. Видавництво Соломії Павличко «Основи».
- Томпсон, Е. (2006). *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*. Видавництво Соломії Павличко «Основи».

References (translated and transliterated)

- Aheieva, V. (2021). *Za lashtunkamy imperii: Esei pro ukrainско-rosiiskii kulturni vidnosyny* [Behind the scenes of the empire: Essays on Ukrainian-Russian cultural relations]. Vikhola.
- Bilinskyi, V. (2009). *Kraina Moksel, abo Moskovia* [The country of Moksel, or Muscovy]. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.
- Hundorova, T. (2014). Heneratsiinyi vyklyk i postkolonializm na skhodi Yevropy [Generational challenge and postcolonialism in Eastern Europe]. In T. Hundorova, A. Matusiak (Eds.), *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura* (pp. 7–13). Laurus.
- Karamzin, N. (1964). *Izbrannye sochineniya v 2 t. T. 1* [Selected works in 2 v. Vol. 1]. Khudozhestvennaya literatura.
- Karamzin, N. (1999). *Istoriya gosudarstva rossiyskogo v 12 t. T. 6* [History of the Russian state in 12 v. Vol. 6]. Nauka.
- Kozlova, N. (2012). Zhenshchina v politike: obraz Marfy Boretskoy v istoricheskoy povesti "Marfa-posadnitsa" N. M. Karamzina [A woman in politics: the image of Marfa Boretskaya in the historical novel "Marfa-Posadnitsa" by N. M. Karamzin]. *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve*, 3, 64–73.
- Kudrevatykh, A. (2014). Obraz Marfy-posadnitsy kak politicheskogo lidera v povesti N. M. Karamzina "Marfa-posadnitsa, ili Pokorenie Novgoroda" [The image of Marfa-posadnitsa as a political leader in N. M. Karamzin's story "Marfa-posadnitsa, or the Conquest of Novgorod"]. *Politicheskaya lingvistika*, 2, 229–233.
- Lotman, Yu. (1997). *Karamzin. Sotvorenie Karamzina* [Karamzin. Creation of Karamzin]. Iskusstvo.
- Mokryk, R. (2016). Ukraina v kolonialnomu dyskursi rosiiskoi literatury druhoi polovyny XIX stolittia [Ukraine in the colonial discourse of Russian literature of the second half of the 19th century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofski nauky*, 18, 127–137.
- Orlov, P. (1977). *Russkiy sentimentalism* [Russian sentimentalism]. Izd-vo MGU.
- Pastur, G. (1992). Slovo u Karamzina: dve "Marfy-posadnitsy" [A word from Karamzin: two "Marfas-posadnitsy"]. *Novyy krug*, 2, 149–154.
- Pavlyshyn, M. (2014). Postkolonializm yak metod i sklad dumky. Sposterezhenia shchodo ukrainiskoho literaturoznavstva na storinkakh zhurnalu "Slovo i chas" u rokakh 1991–2011 [Postcolonialism as a method and composition of thought. Observations on Ukrainian literary studies on the pages of the magazine "Slovo i Chas" in the years 1991–2011]. In T. Hundorova, A. Matusiak (Eds.), *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura* (pp. 73–83). Laurus.
- Rukavichnikova, V. (2001). *Istoriya drevnego Novgoroda v russkoy literature XVIII — pervoy trety XIX veka* [The history of ancient Novgorod in Russian literature of the 18th — first third of the 19th century]. (Candidate's abstract thesis).
- Said, E. (2001). *Orientalizm* [Orientalism]. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy".
- Tompson, E. (2006). *Trubadury imperii: Rosiiska literatura i kolonializm* [Troubadours of the Empire: Russian literature and colonialism]. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy".
- Veselovskiy, S. (1963). *Issledovaniya po istorii oprichniny* [Studies on the history of oprichnina]. Izdatelstvo AN SSSR.
- Zhivov, V. (1996). Gosudarstvennyy mif v epokhu Prosveshcheniya i ego razrushenie v Rossii kontsa XVIII veka [State myth in the Enlightenment era and its destruction in Russia at the end of the 18th century]. In A. Koshelev (Ed.), *Iz istorii russkoy kultury in 5 v. Vol. 4* (pp. 657–684). Yazyki russkoy kultury.

Iryna Zayarna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

MEANS OF FORMING THE IMPERIAL COLONIAL NARRATIVE IN THE M. KARAMZIN'S STORY "MARFA-POSADNITSA, OR THE CONQUEST OF NOVOGOROD"

The relevance of the study is determined by the need for post-colonial studies of Russian literature, in particular the historical prose by Mykola Karamzin, who was one of the first creators of the imperial colonial narrative in fiction. His story "Marfa-Posadnitsa, or the Conquest of Novogorod" has not yet been the object of such a study, the problem of the founding of Russian

colonial policy on the pages of this literary work has not been covered in literary studies. Consideration of this issue is the goal of this research. In the comparative aspect, the text of Karamzin's "History of the Russian State" in its part devoted to the Novgorod events of the 15th century is included to the analysis. The methodology of postcolonial studies and narratological analysis was used to implement the research objectives.

As a result of the study, the following means of forming the imperial colonial narrative in the story were determined: the evaluative author's words, speeches of historical characters-politicians, rhetorical techniques, and the method of depicting events and their participants. The position of the author-narrator is aimed at supporting the conquering policy of the Moscow principality, the annexation of Novgorod is justified by the "higher" goals of creating a powerful empire and is presented as an objective historical necessity. The imperial colonial discourse is vividly illustrated by the speech of the Moscow prince's ambassador, which is a model of political demagoguery, the use of manipulative technologies, and the intimidation of citizens.

The two-valued connotation of Marfa's image contributes to establishing the author's necessary accents. On the one hand there is heroization, a comparison with Cato, and on the other is a conscious simplification of the motives of Marfa's struggle as a leader of the people's resistance. Obviously, the writer creates a certain field of mistrust towards the heroine by emphasizing her manipulation of the feelings of the crowd as a good orator. Thanks to the motives of the useless sacrifice of Marfa and the people of Novgorod, prophecy, "the will of Providence", Karamzin forces the reader to think about the inevitability of the fall of the Novgorod Republic.

The prospects of the research are the re-reading of Russian imperial literature in the context of post-colonial studies, further debunking the means of myth-making and colonial narrative in the corpus of its texts of different periods.

Keywords: postcolonial studies; historical novel; colonial narrative; means of rhetoric.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2023